

บทที่ ๒

ความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทนี้ มุ่งศึกษาความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทโดยแบ่งศึกษาออกเป็น ๖ ประการ คือ (๑) ความหมายของมนุษย์ (๒) ความสำคัญของมนุษย์ (๓) องค์ประกอบของมนุษย์ (๔) แนวคิดการดำเนินชีวิต (๕) หลักประกันความมั่นคงของมนุษย์และ (๖) สรุป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของมนุษย์

การศึกษาความหมายของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้มีผู้กล่าวถึงความหมายของมนุษย์ไว้ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของมนุษย์ทั่วไป

พุทธปรัชญาเถรวาทปรากฏคำสอนเกี่ยวกับมนุษย์มากมาย และมีชื่อเรียกต่างกันออกไป มีรายละเอียดที่เหมือนกันบ้าง คล้ายกันบ้าง ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงความหมายของมนุษย์ดังต่อไปนี้

มนุษย์ หมายถึง หลักเกณฑ์ทางจริยธรรม มาตรฐานความประพฤติของมนุษย์ ตั้งแต่ระดับพื้นฐานเบื้องต้น ระดับท่ามกลางและในระดับสูง เพื่อให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตอันดีงามตามอุดมคติเท่าที่มนุษย์จะขึ้นให้ถึงได้ ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีสติปัญญา และมีสิทธิเสรีเท่าเทียมกัน หรือให้ความปลอดภัยต่อหมู่มนุษย์ด้วยกันมีความสุขอันสมบูรณ์ที่สุด^๑

มนุษย์ หมายถึง มนุษย์มีการเรียนรู้ตลอดเวลา และเพิ่มพูนศักยภาพ ความรู้ความสามารถ และทักษะต่างๆ การศึกษา คือส่วนสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ เมื่อผ่านช่วงวัยเรียนเข้าสู่วัยทำงานก็ยังสามารถศึกษาความรู้เพิ่มเติมในลักษณะต่างๆ ได้^๒

มนุษย์ หมายถึง ในที่นี้หมายเฉพาะตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ว่า มนุษย์จะสามารถหลุดพ้นได้โดยจิต กล่าวคือ โลกุตตรจิตเป็นจิตที่อยู่เหนือระดับของโลกตามปกติ และทางเดียวที่จะทำให้จิตระดับนี้เกิดขึ้นก็โดยการพัฒนาจิตตามแนวอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและทรงได้วางแนวปฏิบัติเอาไว้ อย่างไรก็ตามแม้มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพที่จะมีจิต

^๑วสิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑-๑๒.

^๒นวลคำ จันทา, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๓.

ชนิดนี้ได้อย่างเท่าเทียมกันหากสามารถทำตนให้อยู่ในเงื่อนไข คือ เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเลื่อมใสหลักคำสอนของพระองค์ และที่สำคัญคือ ถือปฏิบัติตามวิธีที่พระองค์ทรงวางไว้อย่างจริงจังจนสามารถเข้าถึง โลกุตตรมรรคและโลกุตตรผลได้ด้วยตนเองหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าแท้จริง^๓ และมนุษย์ หมายถึง ผู้มีใจสูง

บุญมี แท่นแก้ว กล่าวไว้ว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม จะอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้ ต้องอาศัยสังคมเป็นสมาชิกของสังคม เริ่มตั้งแต่สังคมหน่วยเล็ก ๆ เช่น ครอบครัว โรงเรียน หมู่บ้าน ประเทศ จนกระทั่งโลก จึงจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกันตั้งแต่เกิดจนถึงตาย แต่การพัฒนาชีวิตให้เกิดความมั่นคงให้อยู่ในขอบเขตในด้านจริยธรรมของมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยคำสอนทางศาสนา นอกจากนี้อีกกล่าวไว้ในจริยศาสตร์เกี่ยวกับการใช้เสรีภาพตามหลักธรรมไว้ว่า บุคคลจะใช้อำนาจที่ตนมีอยู่โดยไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ให้ถูกต้องตามหลักศีลธรรม ไม่เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น และได้กำหนดประโยชน์ของการประพฤติตามหลักจริยธรรมเอาไว้อย่างพอเหมาะ กล่าวคือ สามารถปฏิบัติและดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ทำให้บุคคลอยู่อย่างมั่นคง ทำให้บุคคลและสังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ทำประโยชน์ให้เกิดแก่สังคมได้กว้างขวางและทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติเจริญก้าวหน้าในชีวิตได้เป็นอย่างดี^๔ ในขณะเดียวกันยังกล่าวไว้ในปรัชญาศาสนาว่า คำสอนทางพุทธปรัชญาเถรวาทส่วนใหญ่เป็นปรัชญา เพราะมีเหตุผล สามารถพิสูจน์ได้ ปฏิบัติแล้วเกิดผลได้จริง เช่น ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมฝ่ายให้ปฏิบัติ เช่น ทิฐฐัมมิกัตถะประโยชน์เป็นต้น ย่อมเจริญรุ่งเรืองไปได้ ส่วนผู้ปฏิบัติตามหลักฝ่ายห้ามย่อมได้รับผลตรงกันข้าม คือ ประสบความฉิบหาย เป็นต้น^๕

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นจึงสรุปได้ว่า มนุษย์เกิดมาเพื่อต้องการความสุข และปัจจัย ๔ ในการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นในด้านความปลอดภัยของมนุษย์ คือ การได้รับหลักประกันด้านสิทธิ เสรีภาพ มีมนุษยธรรม มนุษย์มีการพัฒนาในการสนองตอบต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน มนุษย์มีการเรียนรู้ตลอดเวลา และเพิ่มพูนศักยภาพ ความรู้ความสามารถ และทักษะต่างๆ การศึกษาคือส่วนสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ และการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ตลอดจนการแสวงหาความพ้นทุกข์

^๓สุนทร ณ รังสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๘.

^๔บุญมี แท่นแก้ว, ปรัชญาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธนการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๖.

๒.๒ ความสำคัญของมนุษย์

พุทธปรัชญาเถรวาทที่มีการเสนอพรรณนาเกี่ยวกับมนุษย์เช่นเดียวกัน นักปราชญ์ผู้รู้ทางพุทธปรัชญา ต่างเห็นพ้องกันว่า พุทธปรัชญาเถรวาทนี้ มีคำสอนด้านจริยปฏิบัติ^๕ เน้นที่ตัวมนุษย์เป็นสำคัญ หรือมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางของคำสอน (Man-Centered)^๖ ประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับมนุษย์ที่นักวิชาการทางพุทธปรัชญาได้เสนอไว้ล้วนเป็นเรื่องที่น่าสนใจเกี่ยวกับความคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีความสำคัญที่ปรากฏขึ้นในธรรมชาติ จากการศึกษาแนวคิดดังกล่าวในเบื้องต้นพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ไว้ในหลาย ๆ ประเด็นด้วยกัน ดังนี้^๗ คือ (๑) ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ (๒) ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง (๓) ธรรมชาติพิเศษในตัวของมนุษย์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ พุทธปรัชญาเถรวาท จำแนกธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบของมนุษย์ไว้ ๒ ส่วน คือ รูปกับนาม หรือกายกับจิต หรือขันธ ๕^๘ ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทธรรมชาติทั้งสองส่วนนี้ประกอบกันขึ้นเป็นชีวิตมนุษย์ ทั้งสองอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ จิตอาศัยกาย และกายอาศัยจิต ซึ่งแต่ละส่วนก็มีรายละเอียดปลีกย่อยลงไปอีก แต่ทั้งหมดมีลักษณะอาศัยซึ่งกันและกัน ลักษณะที่เป็นปัจจัยแก่กันและกันอย่างนี้ท่านบัญญัติเรียกว่า “สังขตธรรม” ส่วนในการให้ความสำคัญ ท่านเน้นความสำคัญของจิตมากกว่ากาย

(๒) ธรรมชาติที่มนุษย์มีเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง ในคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิของพระพุทธศาสนา กล่าวถึงธรรมชาติที่เป็นปรากฏการณ์ภายในวิถีชีวิตจริงๆ ของมนุษย์ ซึ่งจะแสดงออกมาให้เห็นด้วยตาเปล่าและด้วยสติปัญญา คือ มนุษย์มีสังขารร่างกายที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมชาติ (อนิจจตา) มนุษย์มีสังขารร่างกายที่ถูกบีบคั้นไม่ให้อยู่ในสภาพเดิมเป็นธรรมชาติ มนุษย์หาความเป็นตัวตนที่แน่นอนไม่ได้เป็นธรรมชาติ (อนัตตตา) ธรรมชาติทั้งสามประการดังกล่าวนี้ นอกจากจะปรากฏแก่มนุษย์แล้ว ยังปรากฏแก่สิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วย ซึ่งหมายความว่า ไม่เฉพาะแต่มนุษย์เท่านั้น ที่มีธรรมชาติอย่างนี้ แม้สิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ก็มีธรรมชาติเหล่านี้

^๕ สมภาร พรหมทา,รศ. ดร. “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท,”วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร-ศาสตรมหาบัณฑิต, (ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๕ .

^๖ วิจิตร เกตุวิศิษฐ์, “คนในทรรศนะของพุทธศาสนา,” (กรุงเทพมหานคร: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑-๒๖.

^๘ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๕/๒๐๘., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕.

^๙ ่อง. ดิก. (ไทย) ๒๐/ ๑๓๗ /๓๘๕.

ปรากฏอยู่เช่นเดียวกัน เนื้อความเดิมแท้ในเรื่องนี้ท่านกล่าวในส่วนของหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ และธรรมนิยาม

(๓) **ธรรมชาติพิเศษในตัวมนุษย์** พุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงภาวะที่สามารถเรียกได้ว่า เป็นธรรมชาติพิเศษของมนุษย์ คือ กล่าวถึงนามธรรมที่เร้นลับภายในตัวของมนุษย์ พุทธศาสนาเรียกธรรมชาติเร้นลับนั้นว่า “จิต”(เป็นนามธรรมที่ละเอียดประณีตมาก) จิตเป็นต้นกำเนิดที่ทำให้มนุษย์มีธรรมชาติรู้จักใช้สติปัญญา ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาเถรวาท นามธรรมเร้นลับนั้นเมื่อได้รับการฝึกฝนพัฒนาอย่างดีแล้ว จะแสดงศักยภาพออกมาได้เต็มสุดภาวะที่มนุษย์จะทำได้ ดังมีพุทธวจนะรับรองไว้ว่า “จิตที่ฝึกดีแล้วนำสุขมาให้” หรือ “การฝึกฝนจิตเป็นความดี” หรือ “จิตที่คุ้มครองดีแล้วนำความสุขมาให้”^{๙๐} เป็นต้น ด้วยเหตุผลที่ว่า ทฤษฎีเกี่ยวกับมนุษย์เป็นที่สนใจของนักปรัชญาทั้งตะวันออกและตะวันตก ทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ดังนั้นพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับชีวิตของมนุษย์มาก ถึงกับบัญญัติเป็นวินัยที่มีโทษร้ายแรงถ้าเกิดกรณีพระภิกษุฆ่าคนตาย คือให้ขาดจากความเป็นพระภิกษุทันที ส่วนการฆ่าสัตว์ตัวอื่นนั้นมิโทษหนักเบาตามสถานะของสัตว์เหล่านั้น แต่ยังไม่ถึงกับขาดจากความเป็นพระภิกษุ นอกจากนี้ ในส่วนของวินัยกฤหัตถ์ ก็ขึ้นต้นด้วยข้อว่าปาณาติบาต เวรมณี ซึ่งเป็นการให้เว้นจากการทำลายชีวิตคนและสัตว์ คำถามก็คือ ทำไมพุทธปรัชญาเถรวาทจึงให้ความสำคัญกับชีวิตของมนุษย์ และโดยธรรมชาติแล้วค่าแห่งชีวิตของมนุษย์มีอยู่หรือไม่

เหตุผลที่พุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับชีวิตของมนุษย์ ตามเนื้อหาในสิกขาบทข้อที่ ๓ แห่งปาราชิกของพระภิกษุ เล่าถึงพระภิกษุหลายรูปสั่งให้คนอื่นฆ่าตัวเองเพราะเบื่อชีวิตของตนอันสืบเนื่องมาแต่การฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่องอสุกกรรมฐาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบก็เรียกประชุมสงฆ์และตรัสดำนิว่า การกระทำของภิกษุเหล่านั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ การกระทำอย่างนั้นไม่ได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใส เกิดความเลื่อมใส มีแต่ทำให้คนไม่ยอมหรือหมดความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปอีก และทำให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วหมดความเลื่อมใส^{๙๑} แล้วก็ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้พระภิกษุในพระพุทธศาสนาฆ่าผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการลงมือเองหรือจ้างวานให้ฆ่าก็ตาม

ดังพุทธบัญญัติในลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่า (๑) พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยกับการฆ่าตัวตาย และการทำลายชีวิตของมนุษย์ด้วยกัน อีกทั้งไม่ทรงเห็นด้วยกับการกล่าวพรรณาคูณของความตายเพื่อให้อื่นทำลายชีวิตตนเอง (๒) ที่ไม่ทรงเห็นด้วย เพราะการกระทำเช่นนั้น ไม่

^{๙๐}บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

^{๙๑}วิมहा. (บาลี) ๑/๑๖๖/๕๗., วิมहा. (ไทย) ๑/๑๖๖/๑๓๕.

สมควร ได้ชื่อว่าไม่คล้อยตาม พุทธประสงค์ ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ การกระทำอย่างนั้นไม่ได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใส เกิดความเลื่อมใส และทำให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว หมดความเลื่อมใส เหตุผลเหล่านี้เป็นเรื่องศักดิ์ศรีในวิถีชีวิตของพระภิกษุ และเป็นเรื่องที่คนทั่วไป ประณาม ทั้งไม่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ในการก่อตั้งพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ ที่ทรง ต้องการให้ชุมชนพระสงฆ์เป็นชุมชนตัวอย่างในเรื่องของการดำเนินชีวิตที่ดีงาม อยู่อย่างไม่เป็นภัย แก่ผู้อื่นและสัตว์อื่น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธดำริเช่นนี้เพราะว่า การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ไม่ใช่ เรื่องง่ายมีเหตุปัจจัยมาก ทั้งเหตุปัจจัยในปัจจุบันชาติและอดีตชาติ ดังพระพุทธทวณะที่ว่า “การได้ ความเป็นมนุษย์เป็นเรื่องที่ยาก การมีชีวิตอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ก็เป็นเรื่องยากลำบาก”^{๑๒}

พุทธปรัชญาเถรวาทเห็นว่า สังคมมนุษย์นี้จะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข มีสันติภาพ ต้องอยู่ร่วมกันด้วยเมตตาไม่เบียดเบียนกันและกัน ถ้าแม้แต่สมาชิกในสังคมสงฆ์ยังเห็นดีด้วยกับ การฆ่ากัน แล้วจะสอนคนทั้งโลกให้มีเมตตาต่อกันได้อย่างไร และผลกระทบที่ตามมาก็คือโลกจะ หาความสุขได้ยาก เพราะฉะนั้น ถ้ามนุษย์สามารถสอนใจตนเองให้รักกันและกัน อยู่กันด้วย เมตตาได้ พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า มนุษย์จะมีเมตตาต่อสัตว์อื่นด้วยในที่สุด แม้ในความเป็นจริง จะมีคนทำได้บ้าง ไม่ได้บ้างก็ตาม นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว อีกเหตุผลหนึ่งก็คือ ในโลกนี้ไม่มีใครต้องการให้คนอื่นมาทำลายชีวิตตนเองหรือทำให้ตนเองได้รับความเดือดร้อน มนุษย์ต้องรู้จักเอา ใจเขามาใส่ใจเราว่า “สัตว์ทุกประเภทย่อมรักชีวิต เมื่อนึกได้อย่างนี้แล้วก็ไม่ควรฆ่าเขา หรือใช้คน อื่นไปฆ่า”^{๑๓} มนุษย์จึงควรอยู่ร่วมกันด้วยความรักกันคิดว่าจ้องทำลายชีวิตกันและกัน การมี บทบัญญัติห้ามทำลายชีวิตมนุษย์ด้วยกันและห้ามทำลายชีวิตสัตว์อื่นเช่นนี้ แสดงถึงการให้ ความ ลำคัญ และตั้งค่าแห่งการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์และสัตว์เอาไวสูง

สรุปได้ว่าพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า มนุษย์โดยธรรมชาติมีศักยภาพ คือ ความสามารถที่จะ ฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ประเสริฐที่สุดได้แฝงอยู่โดยธรรมชาติแฝงซึ่งเกิดตามธรรมชาติของมนุษย์ คือ “ความเคยชิน” และธรรมชาติ คือ “ความสัทธิทา” เป็นธรรมชาติที่เหมาะสมสำหรับการฝึกฝน พัฒนาด้านกายและศีล เมื่อกายและศีล ได้รับการพัฒนาแล้ว จะส่งผลต่อไปถึงการฝึกฝนพัฒนา ด้าน จิตใจและปัญญาตามลำดับ เมื่อใดที่ฝึกฝนพัฒนาจนได้คุณสมบัติคือ ความเป็นผู้มีกาย,ศีล,จิตและ ปัญญาที่พัฒนาแล้วเท่านั้น จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ ดังนั้นความสำคัญกับ ชีวิตของมนุษย์มาก เพราะกว่าที่จะได้ชีวิตความเป็นมนุษย์เป็นเรื่องยากลำบาก ชีวิตมนุษย์เป็นตัว แปรสำคัญต่อสันติภาพของโลก อาจกล่าวได้ว่าโลกนี้จะมีสงครามหรือสันติภาพขึ้นอยู่กับมนุษย์ ใน คำสอนทางจริยธรรมท่านจึงสอนไม่ให้ฆ่ามนุษย์ด้วยกัน(ตลอดถึงสัตว์อื่นด้วย)แต่ให้มีเมตตากรุณา

^{๑๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๒/๔๕., พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๒/๕๐.

^{๑๓} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๓๐/๔๐., พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๐/๗๒.

ต่อกันและกันแทน และโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ทุกคนไม่มีใครอยากให้คนอื่นมาทำลายชีวิตของตน ดังนั้น มนุษย์จึงไม่ควรคิดทำลายชีวิตของกันและกันหรือแม้แต่คิดทำลายชีวิตของตนเอง เพราะการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ถือเป็นค่าแห่งชีวิตของมนุษย์โดยธรรมชาติและถือเป็นความโชคดีอย่างยิ่ง แต่ค่าแห่งชีวิตของมนุษย์จะเพิ่มขึ้น จะมีคุณค่ามีความหมาย และประเสริฐยิ่งขึ้น ถ้ามีคุณธรรมและเพียรพยายามประกอบคุณความดีหรือกุศลกรรม เพราะคนที่ประกอบแต่กุศลกรรม แม้จะมีชีวิตเพียงวันเดียวก็ประเสริฐกว่าคนที่มียชีวิตอยู่ร้อยปีแต่ไม่ทำความดีอะไรเลย และการทำความดี นอกจากจะเป็นผลดีแก่ตนเองแล้ว ยังเป็นผลดีแก่บุคคลอื่นและสัตว์อื่นด้วย

๒.๓ องค์ประกอบของมนุษย์

องค์ประกอบของมนุษย์ที่เป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิตมนุษย์ ๒ อย่าง คือ กายกับจิตเป็นส่วนสำคัญที่ประสมรวมกันอยู่ กล่าวคือ องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์นั้น ดังมีพุทธวจนะในชาดิวังคสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลายชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๖ คือ ปรฐวิธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาษธาตุ และวิญญานธาตุ^{๑๔} ในทรรคนะของพุทธปรัชญาเถรวาท คุณสมบัตินี้หรือความสามารถทุกอย่างที่มนุษย์มีเป็นผลมาจากการฝึกฝนพัฒนาตนเอง ถ้ามนุษย์ต้องการให้คุณสมบัติใดๆ เกิดมีในตนเอง มนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาเอาได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลักการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางเอาไว้เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในชีวิต

ในพระบาลี,อรรถกถา,ปกรณ์วิเสส ตลอดจนถึงอัตโนมติของอาจารย์รุ่นหลัง ต่างมีแนวคิดเดียวกันว่า องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ แบ่งเป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เรียกว่า “รูปขันธ์” และส่วนที่เรียกว่า “นามขันธ์” ส่วนที่เป็นรูปขันธ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กาย” และส่วนที่เป็นนามขันธ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ใจ” หรือ “จิต,มโน,วิญญาน” วิชยานิพนธ์นี้จะนำเสนอธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบของชีวิตตามมติดังกล่าว ซึ่งในแต่ละส่วนมีรายละเอียด ดังนี้ธรรมชาติของกาย ธรรมชาติของกาย ตามนัยแห่งพระสูตร มีสารัตถะดังนี้^(๑) กายของมนุษย์ประกอบขึ้นจาก “ธาตุ ๔” หรือ “มหาภูตรูป ๔”^{๑๕} ส่วนเหตุปัจจัยให้เกิดมหาภูต ๔ หรือรูปกายของมนุษย์นั้น ตามนัยพระสูตรถ้ามองในแง่ชีววิทยาเกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ของบิดามารดา, เจริญเติบโตด้วยข้าว น้ำ และนม เป็นต้น ต้องอบต้องนวดต้องเฟ้น มองในแง่กระบวนการตามธรรมชาติตามหลักปฏิจจสมุปบาท กายของมนุษย์เกิดจากวิญญาน^{๑๖} มองในแง่วัฏฏะ ๓ กายของมนุษย์เกิดจากกิเลส กรรมและวิบาก มองในแง่ของปฏิสัมพันธ์ทางกรรมและกรรมวิบาก กายของมนุษย์เกิดจาก

^{๑๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๕/๒๑๘.

^{๑๕}ม.อ. (บาลี) ๑๔/๘๖/๖๘., (ไทย) ๑๔/๘๖/๕๘.

^{๑๖} วิ.มหา. (บาลี) ๔/๑-๓/๑-๓.

เหตุ ๕ ประการ คือ อวิชา, ตัณหา, อุปทาน, กรรม และอาหาร ถ้ากล่าวตามนัยพระอภิธรรม กายหรือรูปของมนุษย์มีสมุฏฐาน ๔ ประการเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น คือ กรรม จิต อกุศล และอาหาร^{๑๖} มหาสูตร ๔ เป็นเหตุปัจจัยพื้นฐานที่รวมตัวเกาะกลุ่มกันอย่างถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ จนกระทั่งปรากฏเป็นรูปขั้นของมนุษย์ ธาตุ ๔ หรือ มหาสูตร ๔ ได้แก่ ปฐวิธาตุ (ธาตุดิน), อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ), เตโชธาตุ (ธาตุไฟ), วาโยธาตุ (ธาตุลม) สภาวะธรรมทั้ง ๔ อย่างมีคุณสมบัติและหน้าที่ดังนี้^{๑๗} คือ ธาตุปฐวิธาตุ มีคุณสมบัติให้ความแข็งและอ่อน มีหน้าที่ในการค้ำจุน อาโปธาตุ มีลักษณะเกาะกุมและไหลซึม ทำหน้าที่เชื่อมต่อหรือประสาน เตโชธาตุมีลักษณะร้อนและเย็น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ส่วนวาโยธาตุมีลักษณะยึดตัวและหลุดตัวทำหน้าที่ในการเคลื่อนไหว

นอกจากนี้มีธาตุอีก ๒ ชื่อ คือ อากาสธาตุ และวิญญานธาตุ รวมกับธาตุ ๔ ดังกล่าวแล้ว เรียกว่า ธาตุ ๖^{๑๘} อากาสธาตุ คือ ช่องว่าง, สภาวะที่ว่าง, โปร่งเป็นช่อง ส่วนวิญญานธาตุ คือ ธาตุรู้ อารมณ์^{๑๙} ธาตุทั้งสองนี้ตามนัยที่ท่านได้แสดงไว้ถือเป็นองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์เช่นกัน แต่ วิญญานธาตุเป็นธาตุที่เป็นส่วนนามขั้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอในส่วนขององค์ประกอบที่เรียกว่า จิต ในพระอภิธรรมปิฎกท่านแบ่งธาตุเป็น ๑๘ ประการ^{๒๐} แต่เป็นธาตุในอีกความหมายหนึ่ง ส่วนใน วิสุทธิมรรคได้แสดงธาตุ ๔ ไว้อย่างละเอียด ทั้งความหมาย คุณสมบัติ ลักษณะ และการเกิดขึ้นของ ธาตุทั้ง ๔ รวมถึงส่วนต่าง ๆ ของมนุษย์ที่จัดเป็นธาตุ ๔ ด้วย^{๒๑} แนวคิดเรื่องธาตุนี้ ท่านจัดเป็น ปรมาณูสภาวะธรรมซึ่งทุกนัยล้วนมีขอบข่ายและความหมายเกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ทั้งสิ้น เราสามารถกล่าวได้ว่า “ขั้น ๕ เป็นกองแห่งธาตุ ชีวิตมนุษย์เกี่ยวข้องกับธาตุอยู่ตลอดเวลา”^{๒๒} ธาตุทั้ง ๔ นี้ทำงานประสานกัน อิงอาศัยกันและกัน ไม่แยกจากกัน คุมกันและกันอยู่ เพราะการ

^{๑๖}ขุนสรรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษารูปสังคหวิภาค ปริเฉทที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อำนวยการ, ๒๕๑๐), หน้า ๖๖.

^{๑๗}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๖๘.

^{๑๘}ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๐๐,๑๒๕/๑๘๓,๑๑๒.

^{๑๙}พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สี่ดาววัน จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๘.

^{๒๐}อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๓-๑๘๔/๑๐๒-๑๐๕.

^{๒๑}โสภณ ศรีกฤษดาพร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา”, หน้า ๓๒

^{๒๒}แม่จิกฤษณา รักษาโณม, “วิเคราะห์ความหมายและขอบเขตเรื่องธาตุในพระไตรปิฎก,” สารนิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๘.

รักษากันและกันของธาตุทั้ง ๔ จึงทำให้มนุษย์ได้รับการแยกภาวะ และลักษณะต่าง ๆ ทางรูปร่าง โดยธรรมชาติ เช่น ภาวะหญิง ภาวะชาย ภาวะสูง ต่ำ ดำ ขาว อ้วน ผอม ลำสัน เป็นต้น^{๒๔}

สรุปได้ว่าธาตุหรือมหาภูตรูป ๔ นี้ ถือเป็นหน่วยมูลฐานของการก่อเกิดรูปขั้นของมนุษย์ แต่ทั้ง ๔ อย่างนี้ล้วนไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่ เมื่ออย่างใด อย่างหนึ่งหมดสิ้นไปที่เหลือก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้เพราะรูปขั้นของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้ กฎของกฎจลสมุปบาทหรือกฎที่ปัจจัยตนนั่นเอง

๒.๔ แนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์

ตามพระสนะพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่า ชีวิตมนุษย์ไม่ได้มีการดำเนินไปอย่างเลื่อนลอย โดยไม่มีกฎเกณฑ์อะไร แต่ดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบและตามกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ในวาเสฏฐสูตร กล่าวว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม (กมฺมฺนา วตฺตติ โลโก)^{๒๕} และในจูฬกัมมวิภังคสูตร กล่าวไว้ว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เป็นไปแตกต่างกัน คือ ให้ดีและให้ชั่ว ดังบาลีว่า กมฺมํ สตุเต วิภจฺจติ ทิ หีนปฺปณฺณิตาย^{๒๖} ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงกฎแห่งกรรมที่เป็นเหตุ เป็นผลกันของการ กระทำนั่นเอง เพราะพุทธปรัชญาเชื่อว่าการดำเนินชีวิตควรจะทำสิ่งที่ประโยชน์มีแก่นสาร เมื่อรู้จักชีวิตแล้วการดำเนินชีวิตในสังคมก็อยู่ได้อย่างมีความสุข ไร้ความขัดแย้งและก่อให้เกิดความรักใคร่ปรองดอง สามัคคีกันที่สุดในที่สุด

แม้ว่าเป้าหมายของชีวิตมนุษย์มีเป้าหมายที่แตกต่างกันไปก็ตาม แต่ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรมก็ล้วนแต่มุ่งแสวงหาความสุขสบายในชีวิต และการดำเนินชีวิตตาม“พุทธปรัชญา” ได้แก่ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา จากนั้นความหมายนี้ทำให้มองเห็นขอบเขตของพุทธปรัชญาว่าจำกัดอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพุทธศาสนาเท่านั้น จะไม่รวมไปถึงองค์ประกอบอื่น ๆ เว้นเสียแต่ว่าองค์ประกอบเหล่านี้ จะเกี่ยวข้องกับศาสนธรรม จึงจะศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น กล่าวคือ หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงหลักธรรมให้เห็นถึงความเป็นศาสนาที่สมบูรณ์ด้วยเหตุผล หลักจริยธรรมที่สามารถปฏิบัติได้จริง โดยทรงวางหลักง่าย ๆ ของการดำเนินชีวิตเอาไว้ ซึ่งพอจะประมวลลักษณะเด่น ๆ ของพุทธปรัชญาได้ดังนี้ คือ หลักเลี้ยงชีพที่ไต่แย้งทางปรัชญา เช่นปัญหาทางอภิปรัชญาที่เรียกว่า อัปยาคตปัญหา เป็นต้น มีจุดเริ่มต้นแบบทุนนิยม (ทุกซ์กับความดับทุกข์เท่านั้น) และจบลงที่

^{๒๔} อภิ.สง. อ. (ไทย) ๗๖/๒๔๐ – ๒๔๑.

^{๒๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๔๔/๓๐.

^{๒๖} พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๖๐๐/๔๖๑.

สุนิยม มีลักษณะเป็นสังขนิมิต ๔ กรรม คือ การกระทำด้วยตนเอง และเป็นแบบปฏิบัตินิยม คือ อริยสัจ ๔ มรรค ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทา ปฏิจ্ঞสมุปปาต (กฎสากลในธรรมชาติ) เป็นต้น ดังที่ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) เห็นว่า “ความเคยชิน” ความเคยชินนั้นเป็นธรรมชาติที่เกิดตามธรรมชาติของธรรมชาติ และเป็นไปตามเหตุปัจจัยในการดำเนินชีวิตของมนุษย์^{๒๓}

สรุปได้ว่า การดำเนินชีวิตมนุษย์มีการดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบและตามกฎเกณฑ์ที่แน่นอนและอาศัยการกระทำของตนเองเป็นที่ตั้งและในขณะเดียวกันก็มีการเลียนแบบผู้อื่น ส่วนความเชื่อมีความเห็นคล้ายกันและต่างกัน ซึ่งถือว่าความเคยชินเป็นเรื่องธรรมชาติของชีวิต

๒.๕ หลักประกันความมั่นคงของมนุษย์

หลักประกันความมั่นคงของมนุษย์ คือ ความมั่นคงและความปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ นานา ของมนุษย์โดยวางกรอบศึกษาไว้ ๔ ประเภท คือ (๑) หลักมนุษยธรรม (๒) หลักสิทธิมนุษยชน (๓) หลักเสรีภาพ และ (๔) หลักการพัฒนาคน มีดังนี้

๒.๕.๑ หลักมนุษยธรรม

ลักษณะมนุษยธรรม หมายถึง "ธรรมที่ทำให้คนเป็นมนุษย์สมบูรณ์" คือการสร้าง ความมั่นคงให้แก่มนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจซึ่งได้แก่ ศีล ๕ หากสังคมมนุษย์ไม่มีศีลเป็นเครื่อง ค้ำจุนจิตใจแล้วมนุษย์ก็จะมีพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตไม่ต่างอะไรจากสัตว์ทั่ว ๆ ไปหากเชื่อ ว่าเป็นสัตว์ประเสริฐไม่หาความมั่นคงไม่มีในหมู่มนุษย์ ถ้ามนุษย์ไม่มีศีลแล้วมนุษย์ย่อมก่อ ความเดือดร้อนให้กันและกันเสมอหาความสงบในชีวิตได้ยากการที่ได้เกิดเป็นมนุษย์นี้ในทาง พุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากต้องอาศัยบุญเก่าคือ บุญเพศบุญญาช่วยอุปถัมภ์ และชาติที่เกิดเป็นมนุษย์นี้ถือว่าเป็นชาติที่สำคัญเพราะเป็นที่ตั้งแห่งการทำความดีทั้งหลายสามารถ ที่บำเพ็ญธรรมเพื่อให้เกิดในภพภูมิที่ดีตั้งแต่เบื้องต้นไปจนถึงพระนิพพานได้ เพราะฉะนั้นศีลคือ ความงามอันเป็นพื้นฐานเบื้องต้นแห่งคุณธรรมและศีลเป็นเบื้องต้นแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะศีลเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งปวง ดังนั้นศีลที่หมดจดดีแล้วชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งกุศล ธรรมทั้งหลายและในโอวาทปาติโมกข์ข้อต้นที่ว่า การไม่ทำบาปทั้งปวงและที่ว่าศีลชื่อว่างามนั้นก็ เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งความไม่เดือดร้อนเป็นต้นพระพุทธองค์ทรงประกาศว่า ศีลเป็นความงามใน เบื้องต้นสมาธิเป็นความงามในท่ามกลางและปัญญาเป็นความงามในขั้นสุดท้าย ศีล ๕ นี้เป็นศีล

^{๒๓} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ พุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘ - ๒๒.

ขั้นต้นที่ถือว่าเป็นพื้นฐานแห่งศีลทั้งปวงดังพุทธพจน์ที่ว่าใครจักรู้แจ้งแผ่นดินนี้ ใครจักรู้แจ้งยมโลก และมนุษย์โลกนี้พร้อมกับเทวโลก ใครจักเลือกสรรบรรพธรรมที่เราแสดงดีแล้วคุณงามมาลาการผู้ฉลาด เลือกสรรดอกไม้ ฉะนั้น พระเสขะจักรู้แจ้งแผ่นดิน พระเสขะจักรู้แจ้งยมโลกและมนุษย์โลกนี้ พร้อมกับเทวโลก พระเสขะจักเลือกสรรบรรพธรรมที่เรา แสดงดีแล้วคุณงามมาลาการผู้ฉลาด เลือกสรรดอกไม้ ฉะนั้น ภิกษุทราบกายนี้ว่า เปรียบด้วยฟองน้ำ ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ กายนี้ว่ามีพยับแดดเป็นธรรมชาติ ดอกไม้อันเป็นประธานของมารแล้ว พึงไปสู่ที่ที่มัจจุราชไม่เห็น มัจจุช่อมจับผู้มีใจอันชานไปแล้วในอารมณ์ต่าง ๆ กำลังเลือกเก็บดอกไม้ทั้งหลายนั้นเที่ยวไป เหมือนห้วงน้ำใหญ่ พัดบ้านอันหลับแล้วไป ฉะนั้น มัจจุผู้ทำซึ่งที่สุด ช่อมทำให้ผู้มีใจอันชานไปแล้วในอารมณ์ต่าง ๆ กำลังเลือกเก็บดอกไม้ทั้งหลาย ไม่อ้อมแล้วในกามคุณนั้นแล^{๒๘} ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยสติปัญญาสามารถ แก้ไขปัญหาได้ด้วยปัญญาจากพุทธพจน์ที่ว่า อสุโส ยถา ภทฺโร กสณินฺนุญฺโฐ อาตปฺปิโน สวเลิโน ภวถิ สทฺธชย สิเลน จ วิริเยน จ สมานินา ธมฺมวินิจฺฉเยน จ สมฺปนฺโน วิชชาจรณ ปฏิสตฺตป หิสสถิ ทุกฺขมิต อนุปฺปกั เหมือนธรรมดาคนค้าผ้าดีเมื่อถูกลงแฉ่ครั้งหนึ่ง ก็ช่อมสำนึก(ความผิดครั้งแรก) และพยายาม (วิ่งให้เร็ว) ดังนั้น ความมั่นคงของชีวิตต้องอาศัยศรัทธา ศีล ความเพียร สมาธิการวินิจฉัยธรรม ความสมบูรณ์ด้วยความรู้และการปฏิบัติ มีสติสมบูรณ์พวกเธอจักละทุกข์ได้ ไม่น้อยเลย เมื่อรู้จักทุกข์ว่ามาจากสาเหตุแห่งกรรมชั่วแต่ไม่พยายามละสาเหตุแห่งกรรมชั่วนั้นก็ไม่สามารถล่วงจากทุกข์ไปได้^{๒๙}

สรุปได้ว่าหลักมนุษยธรรมเป็นการกระทำที่ปกป้องมนุษย์และทรัพย์สินทั้งยังส่งเสริมความเคารพซึ่งกันและกันทุกคนมีสิทธิที่จะนับถือและเลือกปฏิบัติโดยอิสระหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นหลักคำสอนที่มีเหตุมีผลทางด้านศีลธรรม เมื่อปฏิบัติตามแล้วก็จะพบความสุขและสันติภาพถึงความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ที่เป็นเป้าหมายสูงสุด

๒.๕.๒ หลักการพัฒนามนุษย์

หลักพัฒนามนุษย์ซึ่งมีแก่นแกนอยู่ที่ความมั่นคงของมนุษย์ และเป็นการพึ่งตนเองได้ เป็นสิ่งที่จะต้องยึดถือเป็นใจกลางในการสร้างความมั่นคงมนุษย์ เช่น การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสควรเกิดขึ้นเพื่อการสร้างให้ชุมชนนั้นสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน และตามหลักพุทธศาสนาให้ความหมายเกี่ยวกับความมั่นคงของชีวิตมนุษย์สามารถพัฒนาตั้งแต่ในระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูงสุด เพื่อพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ มีดังนี้

^{๒๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔/๑๓.

^{๒๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔/๑๘.

ก. การพัฒนามนุษย์ระดับต้น

การปฏิบัติตามหลักเบญจศีลเบญจธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ พร้อมทั้งข้อคิดของนักวิชาการเป็นเครื่องมือยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ถ้ามนุษย์มีเบญจศีลเบญจธรรมแล้วจะทำให้มนุษย์มีบุคลิกภาพที่มั่นคงและสมบูรณ์ของชีวิตมนุษย์

๑. เบญจศีล

เบญจศีลเป็นหลักพื้นฐานการดำเนินชีวิตของมนุษย์ซึ่งเป็นหลักของการหักห้ามจิตใจไม่ให้ปฏิบัติในสิ่งที่คิดว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้อื่นไม่พอใจและเป็นหลักการปฏิบัติที่ทำให้ผู้อื่นเกิดความพอใจหลักพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับโลกมนุษย์มาตลอด มีดังนี้ เบญจศีลหมายถึง “กัณฺโถสมเปตฺวํการํรักษาศีล ๕ ให้มีความบริสุทธิ์อยู่เสมอ”^{๓๐} ซึ่งเป็น “วินัยของคฤหัสถ์ที่เป็นกฎระเบียบข้อบังคับกับตนเองไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น”^{๓๑} และในคำว่าเบญจศีลประกอบไปด้วยคำว่าศีล และคำว่าเบญจ ซึ่งทั้ง ๒ คำนี้มีความหมายแตกต่างกันคือ

ศีล หมายถึง “ข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม นอกจากนี้ศีลยังหมายถึงความเย็นของศีรษะความเกษมสุขความสำรวมและความไม่ก้าวล่วงละเมิด”^{๓๒} “มีการสำรวมกายวาจาของตนให้มีความสงบเรียบร้อยพูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่น่าประ โยชน์มาสู่ตนและผู้อื่น”^{๓๓} ดังนั้นศีลจึงหมายถึงการสำรวมกายวาจาให้มีความสงบเรียบร้อยภายในกฎระเบียบข้อบังคับที่ได้วางเอาไว้เป็นกฎระเบียบของสังคม

เบญจ หมายถึง ห้าหรือหลักการ ๕ ประการเมื่อนำคำว่าศีลมารวมกับคำว่าเบญจก็จะได้ว่าเบญจศีลซึ่งหมายถึงกฎข้อห้าม ๕ ประการคือ “ปาณาติปาตาเวรมณีเว้นจากการฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตตอหินนาทานาเวรมณีเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้กาเมสุมิฉฉาจาเวรมณีเว้นจากการประพฤติดิในกามมุสวาทาเวรมณีเว้นจากการพูดเท็จและสุราเมรัยมาทัญฐานาเวรมณีเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย”^{๓๔} ดังนั้น เบญจศีลจึงหมายถึงหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์มั่นคง

^{๓๐}พ.ร. (ไทย) ๕๒/๒๒๘/๑๘๓.

^{๓๑}พ.ร. (ไทย) ๔๗/๒๕/๒๔๓.

^{๓๒}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เบญจศีลเบญจธรรม เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕.

^{๓๓}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตญาณ), นิเทศธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ชีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๓๔}กรมการศาสนา, คู่มือการศึกษาธรรมศึกษาชั้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๕๒.

ของชีวิตมีความเป็นปกติซึ่งเป็นรากฐานของการป้องกันการกระทำความผิดซ้ำให้แก่อำนาจโดยอาศัยฐานะของตนเพื่อเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ความหมายของศีลไว้ในเบญจศีล และเบญจธรรมว่า “ศีลนั้นเป็นเหมือนบรรทัดสำหรับให้คนประพฤติความดีให้คงที่เปรียบเหมือนผู้แรกจะเขียนหนังสือต้องอาศัยเส้นบรรทัดเป็นหลักไปตามนั้น หนังสือที่เขียนจึงจะมีบรรทัดอันตรง ถ้าหาไม่ตัวหนังสือก็จะขึ้นคดลงดังงูเลื้อย เมื่อชำนาญแล้วก็จะเขียนไปได้โดยไม่ต้องมีบรรทัดอันใด คนแรกประพฤติความดี ไม่ได้ถืออะไรไว้เป็นหลัก ใจไม่มั่นคงอาจเอนเอียงลงหาทุจริต แม้เพราะโมหะครอบงำ เมื่อบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์จนเป็นปกติมารยาทได้แล้วจึงประพฤติคุณธรรมอย่างอื่นก็มักยั่งยืนไม่ผันแปร”^{๓๕}

พุทธทาส ภิกขุ ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับศีลธรรมไว้ว่าศีลธรรมในฐานะที่เป็นสังคมศาสตร์ ก็หมายความว่าสิ่งที่แก้ปัญหามาของสังคมได้ตามหน้าที่ หรือตามวัตถุประสงค์ของสิ่งนี้ เช่น สังคมไม่มีความสงบ เกิดเป็นปัญหาขึ้นมาว่า สังคมไม่สงบ ก็มีศาสตร์อันหนึ่งที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสังคมศาสตร์ที่เป็นศีลธรรมหรือว่าศีลธรรมที่เป็นสังคมศาสตร์ ศีลธรรมซึ่งเป็นสังคมศาสตร์ ก็จะมุ่งหมายแก้ปัญหาตามความหมายของคำว่าศีลธรรมนั่นเอง ฉะนั้นศีลธรรมเท่าที่จำเป็นแก่สังคมนั้นคือสังคมศาสตร์หรือศีลธรรมที่อยู่ในรูปของสังคมศาสตร์^{๓๖}

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของศีลไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยว่า “ศีล หมายถึง การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย เป็นการรักษากายตามระเบียบวินัย หรือข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว (the five precepts of morality) เดิมเรียกว่า “สิกขาบท ๕” เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกตนใครปฏิบัติตามนี้เรียกว่า “มีศีลเบื้องต้น”^{๓๗}

วสิน อินทสระ กล่าวไว้ในหนังสือพุทธจริยศาสตร์ ถึงศีลคือ เจตนางดเว้นความชั่วทางกาย วาจา และทางใจด้วย เจตนางดเว้นทุจริตทางกาย วาจา ท่านเรียกว่า เจตนาศีลการงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ เรียกว่า เจตนาศีล คือศีลที่เกี่ยวกับใจโดยตรง แม้ไม่ทำด้วยกาย วาจา ก็ทำให้ศีลทาง

^{๓๕}สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **เบญจศีลและเบญจธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^{๓๖}พุทธทาสภิกขุ, **การกลับมาแห่งศีลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๒๗.

^{๓๗}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๖.

ใจขาดได้ มโนทุจริต ๓ นั้น คือ ๑ อภิขยา โลกอยากได้ของผู้อื่น ๒ พยาบาท คิดปองร้ายผู้อื่น ๓ มิจฉาทิฐิ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า ความดีไม่มี ความชั่วไม่มี ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เป็นต้น คิดอย่างนี้เห็นอย่างนี้เป็นมโนทุจริต เป็นบาปทางใจ ส่วนที่ประพฤติดีออกมาทางกาย ทางวาจาก็เป็นกายทุจริต วาจาทุจริต เว้นกายทุจริตและวาจาทุจริตเสียได้ จักเป็นเจตนาดี วิริติ หรือเวรมณี คือเจตนางดเว้นนั้นมี ๓ อย่าง คือ ๑ สมาทานวิริติ งดเว้นด้วยการสมาทานคือตั้งใจไว้ เช่น ตั้งใจไว้ว่า จะไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ดื่มสุราเมรัย เป็นต้น แล้วเว้นได้ตามความตั้งใจอย่างที่ตั้งใจหรือสมาทานศีลกันอยู่ในปัจจุบัน ๒ สัมปัตติวิริติ งดเว้นได้เมื่อประจวบกับเหตุการณ์อันเป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล ไม่ได้ตั้งใจไว้ก่อน เช่น เห็นกระเป๋าสตางค์ของคนอื่นลืมหิ้วไว้ในที่ๆ ไม่มีใครเห็นนอกจากตน ทั้งเป็นเวลาที่เขาเคลนทรัพย์ด้วย แต่พอคิดเห็นใจผู้อื่น จึงเว้นเสียไม่ถือเอาทรัพย์นั้น เรื่องอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน คือเว้นความชั่วนั้นๆ เสียได้แม้มีโอกาสจะทำ ๓ สมุจเฉทวิริติ การงดเว้นได้อย่างเด็ดขาด ถอนรากถอนโคนข้อนี้หมายถึงการเว้นได้อย่างเด็ดขาด ถอนรากถอนโคนข้อนี้หมายถึงการเว้นความชั่วของพระอริยะเจ้า ซึ่งท่านได้มาพร้อมกับการบรรลุนิยามรรคอรียผล^{๓๔}

ดังนั้นลักษณะการพัฒนามนุษย์ระดับต้นคือ การปฏิบัติตามหลักเบญจศีลเบญจธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาชีวิตของมนุษย์เพื่อให้เกิดความมั่นคง มนุษย์โดยทั่วไปก็มีความปกติคือมีศีลประจำตัวอยู่ทุกคนแล้ว ปกติของมนุษย์คือไม่ฆ่ากัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ลักขโมยทรัพย์สินของกันและกัน ไม่ล่วงละเมิดในคู่ครองของกัน ไม่มักมากในกามประเวณี ไม่โกหกหลอกลวงกัน ไม่ทำให้ผู้อื่นเสียผลประโยชน์ด้วยคำพูดของคน ไม่หลงลืมสติ ไม่ติดสิ่งเสพติดมีนเมาให้โทษทุกชนิดนี้คือปกติของความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ ถ้าหากผู้ใดเป็นคนเหี้ยมโหด ชอบทารุณ ชอบฆ่าคนอื่น ชอบลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่น เป็นต้น ผู้นั้นชื่อว่าได้ทำผิดปกติของคนไป คือผิดไปจากคนธรรมดาปกตินั่นเอง ซึ่งการกระทำนั้นแม้ทางบ้านเมืองและสังคมตามปกติก็ไม่ยอมรับ และยังทำลายความมั่นคงของตนเองและผู้อื่นให้เสื่อมไปด้วย

ข. การพัฒนาในระดับกลาง

การพัฒนาในระดับกลาง คือ การปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นหลักคำสอนที่ควรประพฤติปฏิบัติให้กระทำดีเพราะมีเหตุมีผลในตัวเองเป็นหลักปฏิบัติที่สูงกว่าหลักจริยศาสตร์ขั้นต้นที่กล่าวมาแล้วซึ่งได้แก่ กุศลกรรมบถ^{๓๕} ซึ่งเป็นเหตุปัจจัย เป็นปฏิบัติให้ถึงความดีงาม และเพื่อความมั่นคงของชีวิต คือ (๑) กุศลกรรมบถทางกายมี ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี

^{๓๔}วสิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕-๔๐.

^{๓๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๕๔๔.

เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป ๒) อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๓) กามสุมิจจาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดิในกามทั้งหลาย กุศลกรรมบถทางกายทั้ง ๓ ข้อนี้มีเนื้อหาเหมือนกับศีลข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๓ แห่งศีล ๕ (๒) กุศลกรรมบถทางวาจามี ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดเฉพาะคำสัตย์คำจริงกุศลกรรมบถข้อนี้ก็มีนัยเหมือนกับศีลข้อที่ ๔ แห่งศีล ๕ ตามที่กล่าวมาแล้ว ๒) ปิสุนาย วาจา เวรมณี เว้นจากคำพูดที่ส่อเสียด เจตนาของผู้มีจิตเศร้าหมองอันยังกายประโยคและวจีประโยคให้ตั้งขึ้นเพื่อทำลายชนเหล่าอื่นก็ดีเพื่อประสงค์จะทำตนให้เป็นที่รักของผู้อื่น ๓) ผรุสยา วาจา เวรมณี เว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาหยาบโดยส่วนเดียว ที่ยังกายประโยคและวจีประโยคอันเป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรักของชนอื่นให้ตั้งขึ้น ชื่อว่าผรุสวาจา เพราะวิเคราะห์ว่าผรุสวาจิบุคคลย่อมกล่าวคำหยาบด้วยเจตนา นั้น^{๔๐} ๔) สัมผัสปปลาปา เวรมณี เว้นจากการพูดเพื่อเจือ อกุศลเจตนาที่ยังกายประโยคและวจีประโยค ซึ่งเป็นเครื่องยังผู้อื่นให้รู้สิ่งที่มีโทษประโยชน์ให้ตั้งขึ้นชื่อว่าสัมผัสปปลาปีเพราะวิเคราะห์ว่าสัมผัสปปลาปีบุคคล ย่อมเจรจาคำเพื่อเจือ หาประโยชน์มิได้ด้วยเจตนาธรรมนั้นสัมผัสปปลาปานั้นมีองค์ ๒ ประการ ได้แก่ ความเป็นผู้มุ่งพูดเรื่องอันหาประโยชน์มิได้และการพูดเรื่องเห็นปานนั้น^{๔๑}

ดังนั้นเมื่อผู้อื่นยังไม่ถือเอาเรื่องนั้นอยู่กรรมบถยังไม่ขาดเมื่อเขาถือเอาเท่านั้นจึงขาด กุศลกรรมบถเกี่ยวกับวาจา นับได้ว่าเป็นหลักสำคัญที่เป็นความมุ่งหมายของพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้น การพูดจาปรักขำกันระหว่างผู้คนในสังคมนั้น ควรเป็นไปในทำนองเดียวกันโดยยึดหลักธรรมที่เรียกว่า ภัสสมาจารคือ ความประพฤติเสมอเรียบร้อยทางวาจา ๔ ประการจึงจะสามารถก่อให้เกิดความสามัคคีกันได้ ดังนี้ คือ ไม่พูดจาที่ประกอบด้วยคำเท็จ ไม่พูดจาต่อเสียด ซึ่งทำให้แตกสามัคคี และไม่พูดจาเพื่อมุ่งเอาผลแพ้-ชนะ ไม่พูดจาที่ทำให้เกิดการแข่งดีกัน โดยมีการกล่าววาจาที่ประกอบด้วยปัญญา พูดจาให้เหมาะสมตามกาลสมัย^{๔๒}

นอกจากนี้ยังต้องปฏิบัติตามกุศลกรรมบถทางใจมี ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) อนภิชชา ไม่โลภ อยากได้ของของเขารัชมหาชาติที่ชื่อว่า เป็นไปโดยความเป็นผู้มุ่งหน้าต่อภักทชะของผู้อื่นแล้ว น้อมไปในภักทชะนั้น^{๔๓} มีองค์ ๒ ประการ ได้แก่ ภักทชะของผู้อื่น และการน้อมมาเพื่อตน (๒) อพยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายใคร สภาพที่ชื่อว่า พยาบาท เพราะยังประโยชน์สุขให้ถึงความพินาศ

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๕.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๓/๘๒.

^{๔๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลสูตรที่แปลเล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๔.

ไป^{๔๔}พยายามนั้นมียก ๒ ประการ ได้แก่ สัตว์อื่น และความคิดความพินาศเพื่อสัตว์นั้น (๓) สัมมาทิฐิ เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม^{๔๕} ธรรมชาติโดยอมเห็นผิดเพราะไม่มีการถือเอาตามความเป็นจริงเหตุนี้ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ผู้เห็นผิด^{๔๖} มิจาทิฐินั้นมียก ๒ ประการ ได้แก่ ความที่วัตถุปริตจากอาการที่มิจาทิฐิถือเอา และความปรากฏแห่งวัตถุนั้นด้วยไม่เป็นโดยประการที่มิจาทิฐิถือเอา^{๔๗}

กุศลกรรมทั้ง ๑๐ นี้เป็นสิ่งที่ดี เป็นอริยธรรม เป็นกุศล เป็นสิ่งที่ประโยชน์ เป็นธรรมเป็นสภาพแห่งความไม่มีอาสวะ เป็นสิ่งไม่มีโทษ เป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เดือดร้อน เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อสังสมกิเลส เป็นธรรมที่มีสุขเป็นวิบาก^{๔๘} หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ ตรงกันข้ามกับอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น^{๔๙} จะสังเกตเห็นได้ว่าพฤติกรรมหลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการ ในหลักธรรมนี้เป็นพฤติกรรมที่มีทั้งหลักปฏิบัติทางกาย วาจา และใจ จะจัดเป็นหลักธรรมขั้นต้นก็ได้ ไม่ได้ เพราะมีเรื่องของใจรวมอยู่ด้วย และจะจัดเป็นหลักธรรมขั้นสูงก็ได้ ไม่ได้ เพราะมีเรื่องของกายกับวาจารวมอยู่ด้วย ฉะนั้น จึงจัดเป็นหลักธรรมขั้นกลางเป็นพฤติกรรมร่วมกันของมนุษย์ทุกระดับชั้นของจิตมนุษย์ เป็นหลักปฏิบัติที่มีความละเอียดขึ้นกว่าหลักธรรมขั้นต้นซึ่งมีขอบเขตการปฏิบัติอยู่เฉพาะเรื่องทางกาย แม้ว่าใจความของกุศลกรรมบถก็ตาม

ในส่วนที่เป็นกายวาจาเข้ากับศีล ๕ อยู่หลายข้อก็ตาม เช่น ข้อที่ว่าด้วยปาณาติปาตา เวรมณี อทินนาทานา เวรมณี กาเมสุมิจจารา เวรมณี และมุสาวาทา เวรมณี แต่เจตนาของผู้ที่งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ถือหลักเหตุผลว่าทำไปเพื่อความบริสุทธิ์ของจิต ทำความดีเพื่อความดีไม่ใช่เพราะถูกบังคับจำใจต้องทำ แต่สมัครใจเองและกุศลกรรมบถนี้จัดว่าเป็นการปฏิบัติทางกายขั้นศีล กล่าวคือ เริ่มชักนำหรือชักจูงเราเข้าสู่ภาวะจิตใจ ได้แก่ พยายามให้เราใช้ปัญญา เป็นการฝึกฝนปัญญาให้เราเกิดความรู้แจ้งได้ในระดับต้น ๆ เช่น ช่วยให้เรามีความเห็น ทศนคติที่ถูกต้องดีงามในการปฏิบัติตนเอง และปฏิบัติต่อผู้อื่น ไม่ให้เราคิดทางใจในเรื่องที่ไม่ดี เช่น คิดเบียดเบียนเขา และคิดว่าบุญ บาป นรก สวรรค์ไม่มีจริง เป็นต้น

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๘๔.

^{๔๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, หน้า ๑๑๕.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^{๔๘} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๗-๑๗๗/๑๕๖-๒๕๕.

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๒๔๕-๒๔๖.

ดังนั้นผู้ถือปฏิบัติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ หลักแห่งการงดเว้นจากการทำชั่วทั้งหลาย และการกระทำที่นับว่าเป็นความสุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ คือ ที่เป็นกายกรรม มี ๓ อย่าง คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินอกใจในกาม ที่เป็นวจีกรรม มี ๔ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ และที่เป็นมโนกรรม มี ๓ คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้าย เห็นชอบตามคลองธรรม (สัมมาทิฐิ)

ค. การพัฒนาในระดับสูงสุด

การพัฒนาในระดับสูงสุดเพื่อความมั่นคงในระดับอริยมุคค คือ ทางมีองค์แปด ประการอันประเสริฐ^{๕๐} (อริยอัฐยงฺกมฺกค) เพราะประกอบด้วยองค์ หรือส่วนประกอบ ๘ ประการ คือ

(๑) เห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) (ปัญญา) ได้แก่ ความรู้ริยสัจ ๔ หรือเห็นไตรลักษณ์ หรือรู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจกสมุปบาท โดยการเข้าใจชอบหรือเห็นชอบ นั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) ความเข้าใจคือความรู้ ความเป็นพหุสูตร ความมีสติปัญญา สามารถรอบรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งตามข้อมูลที่ได้มา ความเข้าใจประเภทนี้เรียกว่า "ตามรู้" (อนุโพธิ) เป็นความเข้าใจที่ยังไม่ลึกซึ้ง (๒) ส่วนความเข้าใจที่ลึกซึ้งซึ่งเรียกว่า "การรู้แจ้งแทงตลอด" (ปฏิเวธ) หมายถึงมองเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตามสภาวะที่แท้จริง โดยไม่คำนึงถึงชื่อ และป้ายชื่อหือของสิ่งนั้น การรู้แจ้งแทงตลอดนี้จะมีขึ้นได้ เมื่อจิตปราศจากอาสวะทั้งหลาย และได้รับการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ด้วยการปฏิบัติสมาธิเท่านั้น

(๒) ดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) (ปัญญา) ได้แก่ ความตรึกที่เป็นกุศล ความนึกคิดที่ดีงาม (กุศลวิตก ๓ ประกอบด้วย (๑) ความตรึกปลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่คิดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน (๒) ความตรึกปลอดจากพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคือง หรือ เฟื่องมอในแง่ร้าย (๓) ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียนด้วยกรรมาไม่คิดร้าย หรือมุ่งทำลาย)

(๓) เจรจาชอบ (สัมมาวาจา) (ศีล) ได้แก่ วจีสจจริต ๔ ประกอบด้วย (๑) ไม่พูดเท็จ (๒) ไม่พูดส่อเสียด (๓) ไม่พูดหยาบ (๔) ไม่พูดเพ้อเจ้อ

(๔) กระทำชอบ (สัมมากัมมันตะ) (ศีล) ได้แก่ กายสุจจริต ๓ ประกอบด้วย (๑) ไม่ฆ่าสัตว์ (๒) ไม่ลักทรัพย์ (๓) ไม่ประพฤตินอกใจในกาม

(๕) เลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) (ศีล) ได้แก่ เว้นมิฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ

(๖) พยายามชอบ (สัมมาวายามะ) (สมาธิ) ได้แก่ สัมมปปธาน ๔ ประกอบด้วย

^{๕๐}พระพรหมคุณราภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๕.

(๑) เพียรระวัง หรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
 (๒) เพียรละ หรือเพียรกำจัด คือเพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เพียรเจริญ หรือเพียร
 ก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น (๔) เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่
 เกิดขึ้นแล้วให้คงมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์

(๓) ระลึกชอบ (สัมมาสติ) (สมาธิ) ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ ประกอบด้วย (๑) การตั้งสติ
 กำหนดพิจารณากาย (๒) การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา (๓) การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต
 (๔) การตั้งสติพิจารณาธรรม

(๔) ตั้งจิตมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ) (สมาธิ) ได้แก่ ฌาน ๔ ประกอบด้วย (๑) ปฐมฌาน
 (๒) ทุติยฌาน (๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน^{๕๐}

สรุปได้ว่า ลักษณะการพัฒนาตนต้องปฏิบัติตามกระบวนการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็น
 มนุษย์ที่สมบูรณ์ ความสำคัญของการพัฒนาและฝึกมนุษย์เป็นการพัฒนาตนเองตามหลักพุทธ
 ปรัชญาซึ่งประกอบด้วยหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และมั่นคงในเบื้องต้น (เบญจศีล
 เบญจธรรม) หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และมั่นคงในขั้นกลาง (กุศลกรรมบถ ๑๐)
 หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และมั่นคงในขั้นสูง (มรรคมีองค์ ๘) ซึ่งเป็นบริบทของ
 การปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของชีวิตมนุษย์

๒.๖ บทสรุป

สรุปได้ว่าความหมายของมนุษย์ตามพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง มนุษย์เกิดขึ้นจาก
 ชาติทั้ง ๖ และมีความสำคัญต่อธรรมชาติเป็นอย่างมาก เพราะช่วยสร้างสรรค์ให้โลกมีความเจริญ
 และขณะเดียวกันก็เป็นตัวทำลายธรรมชาติ แต่ทุกชีวิตก็จะมีหลักประกันความมั่นคงของมนุษย์หรือ
 ความปลอดภัยของมนุษย์ คือ การได้รับหลักประกัน ด้านสิทธิ เสรีภาพ ความปลอดภัย มี
 มนุษยธรรม การพัฒนามนุษย์ในการสนองตอบ ต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิตใน
 สังคมได้อย่างมีสิทธิเท่าเทียมกันในการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา สติสัมปชัญญะ ขรวาธธรรม
 และอิทธิบาท ๔ และอริยทรัพย์ ๘ เป็นต้น เพื่อส่งเสริมให้เกิดการจัดเกลาตนเองตามเหตุผล หรือ
 เป็นการบังคับความคิดและพฤติกรรมของตนเองในกลุ่มเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงในสังคม
 มนุษย์เพื่อความปลอดภัยของมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา ซึ่งประกอบด้วยหลักการปฏิบัติเพื่อเป็น
 มนุษย์ที่สมบูรณ์และมั่นคงต่อชีวิตมนุษย์ เพื่อสร้างความมั่นคงชีวิตตนให้สูงขึ้นไปในระดับ
 อริยะชน ดังนั้นแนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตามทฤษฎีดังกล่าวส่งผลให้มนุษย์เกิดการ

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

กระทำความดีหรือไม่ดี ส่งผลให้เกิดการกระทำ (กรรม) แต่การกระทำของมนุษย์ก็กระทำตามแบบแผน และกฎเกณฑ์ตามโลกแห่งธรรมชาติและคำสอนที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท